

Bérgyilkos az operaszínpadon – egy kis kultúrtörténeti kalandozás

Winkler Gábor dr.

A cím olvastán bizonyára elcsodálkozik az olvasó. Vitriolos előadáskritikát, netán műelemzésbe ol-
tott ideológiai-politikai eszmefuttatást vél a sorok
mögött. Ám ezúttal téved. A színi világ olykor fonák vol-
tát, a sokszor idézett „a színház az élet tükré” mondás va-
lóságtartalmának egy sajátos szegletét járja körül az írás,
a zenés színpadot görcső alá helyezve.

„A színház gyakran tűnik valóságosabbnak, mint maga
az élet” – olvashatjuk *Agathe Christie A ferde ház c.* örökbe-
csű krimijében. Nagyon igaz megállapítás. Mert aligha kel-
ti fel a néző érdeklődését annak bemutatása, hogy hogyan
dolgozik, éli mindennapjait egy varga, kelmefestő, rézmű-
ves vagy egy földet forgató parasztember. Ám felcsillan
a szeme, ha betekintést nyerhet a társadalom csúcsán vagy
az irigyelt-megvetett félvilágban, esetleg a másik oldalon,
a mások nyomorából sápot húzó, az élet periferiáján lé-
tezők mindennapjaiba, s taglalhatja másnap hol sóvár-
gó őszinteséggel, hol tettetett vagy valós felháborodással,
olykor megbotránkozással a látottakat. Így lesznek a ko-
ronás fő, a különböző rendű és rangú arisztokraták vagy
egy korszak sajátos csoportját képező demimonde képvi-
selői, meg egy másik véglet, a kalózkodó, martalócok, úton-
álló, bérgyilkosok a színi világ keresett szereplői. Miként
a valóságban is, hol csak mint jelenség, névtelen mellék-
szereplő vesznek részt a cselekményben, hol nevesítetten,
sőt, olykor címszereplőként jelennek meg a színpadon.

Apropó, félvilág. Kevésbé ismert, hogy noha az élet e formáját foly-
tatók – más néven és formában – korábbi korokban sem voltak is-
meretlenek, a fogalom megalkotása a francia író és színműíró *ifjabb*
Alexandre Dumas nevéhez fűződik. Kézenfekvőnek tűnne névadó-
ként a *La Dame aux Camélias*, a nálunk *A kaméliás nő* címen, 1848-
ban megjelent – később színdarabként is napvilágot látott, s *Verdi*

Traviata c. operája forrásul szolgáló – regényre asszociálni, ám
nem ez, az író és egy udvarhölgy, *Marie Duplessis* szerelmi kapcsolata
ihlette mű volt a forrás.^{1,2} A néhány évvel későbbi, *Le Demi-monde*
c., 1855-ben napvilágot látott színdarab – műfaja szerint társa-
dalmi szatíra – nyomán vált az elnevezés általánosabb értelemben
használttá. Annak a társadalmi csoportnak – közöttük kitaróknak
és kitarótaiknak – a megjelölésére szolgált, amelynek tagjai hedo-
nista, örömhajszoló, csak a mának élő, ám veszélyes, nemritkán ön-
pusztító, külsőségeikben a legfelső körök életmódját utánzó életet
folytattak, de valójában nem rendelkeztek az annak tartós fenntar-
tását biztosító anyagi forrásokkal.

Főszerep, mellékszerep. Megítélés dolga. Olykor könnyű,
olykor fogas kérdés. Mert az *Aidában* ugyan a fáraó (ná-
lunk: A király) nevezi ki Radamest, a hadvezért, s az ő leá-
nya, Amneris a győztes hadfi jutalma, ám a szólisták között
a másik basszusé, a Ramfis főpapot megjelenítő énekesé
a vezető szerep. Egyedül neki – meg a valóban melléksze-
replő hírnöknek és főpapnőnek – nincs neve. Mindenki
másnak, még a legyőzött etióp uralkodónak, Amonasrónak
is van. Vagy egy másik példa. Évekkel ezelőtt a budapesti
Operaház a *Tosca* felújítására készült. A jogtalanul börtön-
be zárt, korábban a rövidéletű köztársaság konzuli tisztét
betöltő *Cesare Angelotti* nyúl farknyi, néhány mondatos
szerepét nemzetközi rangot szerzett, ám már idősödő mű-
vészünknek szánták. Nevének plakáton való szerepelteté-
se kétségtelenül közönségcsalogató lehetett. Ám a művész
méltatlankodott, rangján alulinak tartotta a felkérést. Til-
takozására a direktor a következő „érvvvel” hozakodott elő:
hiszen róla szól a történet, ő az események elindítója...

Na, de térjünk vissza szorosabban vett témánkhoz,
a bérgyilkosokhoz. Előre kell bocsátanunk: ők is különböző
társadalmi körök reprezentánsai. Van közöttük udvaronc,

pénzért mindenre kapható bérenc, s van valódi alvilági figura, „eredményességére” büszke, az adott szó becsületét mindennél többre tartó, mesterségét hivatásszerűen űző bűnöző. Ebből is, abból is van példa – az operákban is. Persze ne a mai országokon átívelő bűnszövetkezetek-re, a maffiára, vagy a belőle kinőtt formációkra, a camorrára, cosa nostrára és társaira gondoljunk. A jelenség jóval korábbi és – legalábbis kezdetben – egyes személyek tettei formájában öltött testet. Létezett már az ókori görögöknél, majd a rómaiaknál is, *Shakespeare* királydrámái pedig híven tükrözik, hogy előszeretettel alkalmazták már a X-XI. században is. Áttekintésünkben az ismertebb művek cselekményének időrendjét követve haladunk.

E sorban mindjárt az első a *Macbeth*, *Verdi* fiatalkori operájának orgyilkosa. Az ő feladata a skót hadvezérből előbb Glamis hűbérurává, majd Cawdor thánjává (vezető főúr) emelkedő címszereplő vetélytársának, a másik – talán rátermettebb – hadvezérnek, Banquónak a „kiiktatása” a királyi trónért folytatott versenyben. Névtelen szolga, a nélkülözhetetlen megbízható udvari személyzet egyike. Rövidke szerep, darabbeli súlya mégis jelentős. Sötétben, az erdőben gyanútlanul lovagló katonát kaszabolja le, ám hibát vét, és ezzel akaratlanul is megpecsételi megbízója sorsát. Menekülni hagyja ugyanis a hadfit kísérő fiakat, *Malcolm*ot és *Macduff*ot. Így beteljesedhet a boszorkányok darabbeli jóslata. Banquo idősebb fia, a nem természetes úton – mint később kiderül, császármetszéssel – világra jött *Macduff* torolja meg apja halálát.³

A krónika 1040 körülre teszi a történelmi tényeken alapuló eseményeket. Ám a trón megszerzésének útjában álló utolsó akadály elhárítása, (I.) *Duncan* király megölése nem a színpadi cselekmény szerint történt. Nem egy újabb, ezúttal *Lady Macbeth* által elkövetett orgyilkosság vetett véget életének, hanem a több vesztes háborúba bonyolódó, alattvalói körében rendkívül népszerűtlen uralkodót a család más tagjainak tevőleges támogatásával unokatestvére, a trónra a *MacAlpin* dinasztia anyai ágán igényt tartó *MacBeth* győzte le az *Elgin* közelében vívott csatában. *MacBeth*-et bölcs és erőskezű uralkodóként jegyezték fel a krónikák, legyőzött ellenfele vagyonát, birtokait is meghagyta. Ám 17 évi regnálás után az apja haláláért bosszút fogadó *Malcolm* erős sereggel indult ellene, s az 1057. augusztus 15-i *aberdeenshire*-i *Lumphanan*ban sorra került összecsapás a fiú győelmét hozta. III. *Malcolm*ként ő foglalta el a skót trónt.⁴ Banquo és a többiek az írói képzelet szülöttei.

A cselekmény idejét tekintve a *Lucrezia Borgia*, *Donizetti* operája – műfaja szerint melodramma serio – a következő. Igaz, az 1510 körül játszódó darabban csak tervezik az orgyilkosságot, amelyre a címszereplő aktuális férje, *Alfonso d'Este*, *Ferrara* hercege ad parancsot szolgájának, *Rustighellónak*. A férj ugyanis felesége szeretőjének tartja az asszony által titokban látogatott velencei fiatalembert, *Gennarót*, nem tudván, hogy valójában – a mindenki előtt eltitkolt fia. Számos fordulatot követően végül maga az asszony lesz – akaratlanul – gyermeke és barátainak gyilkosa. Egy tivornya alkalmával ugyanis, hogy elégtelt vegyen rendszeres kigúnyolásán, mérget töltet a felszolgált borba, nem sejtve, hogy *Gennaro* is jelen van. Amikor ez kiderül, felajánlja az ellenmérget a fiának, de az elutasítja: megtagadja bűnös anyját.

Lucrezia Borgia is történelmi személy. *Rodrigo Borgia* – a későbbi VI. *Sándor pápa* – és a nemesi családból származó *Vanozza de Cattanei* gyermeke. Szülői intencióra ment férjhez, hogy apja és családja hatalmi-politikai ambícióit támogassa. Az – állítólag meddő – *Giovanni Sforzával* kötött első házasságából valóban született gyermeke, akit azonban elszakítottak tőle. Egyes vélemények szerint a gyermek vérfertőzésből fogant, s *Lucrezia* apja vagy fivére lehetett a biológiai apa. Az aragóniai *Alfonso Bisceglióval* kötött – a férj erőszakos halálával végződő – rövid házassága után *Lucrezia* harmadszor is férjhez ment, az operában is említett *Alfonso d'Este* vezette oltár elé. Számos szerelmi kaland után betegség vetett véget életének.^{5,6}

A főinkvizítor parancsára ölik meg orvul a spanyol grándot, *Rodrigo* Posát, a címszereplő barátját, *Flandria* szabadságának szószólóját *Verdi* *Don Carlos* c., 1560 táján játszódó operájában. A gyilkosság a nyílt színen történik, végrehajtója névtelen – néma – szereplő. A fegyver akkor dördül el, amikor Posa azzal a hírrel látogatja meg raboskodó barátját börtönében, hogy rövidesen kiszabadul, miután úgy intézte, hogy minden terhére rótt cselekményt az ő számlájára írjanak. (Ezúttal is „politikai” gyilkosságról van tehát szó, még ha a *Schiller* azonos című drámája nyomán született opera egyetlen valós történelmi mozzanatot sem tartalmaz. II. *Fülöp* és második felesége, *Valois Erzsébet*, valamint a szerencsétlen sorsú, források szerint gyengeelméjű és -fizikumú infáns kivételével a szereplők egytől egyig kitalált személyek.⁷)

Ugorjunk egy kicsit távolabbra, a cári Oroszországba, a szmutnoje vrémja vagy szmuta (zavaros idők) néven jellemzett korszakba, *Borisz Godunov* uralkodásának idejére. Ebben a csaknem száz évig húzódó, 1547–1645 közötti időszakban IV. (Rettenetes) Ivántól I. Mihályig 7 cár és ál-cár váltotta egymást. *Borisz Godunov* – *Modeszt Muszorgszkij* operájának főhőse – volt a sorban harmadikként következő, aki úgy kaparintotta meg a trónt, hogy megölette IV. Iván alig két éves gyermekét, *Dmitrij* cárevicset.⁸

A gyilkosság 1591. május 15-én, a Moszkvától jó 200 km-re fekvő Uglicsban történt (a krónikák „véres uglicsi tragédia” néven említik), s *Borisz* utasítására *Vaszilij Sujszkij* herceg – a későbbi IV. *Vaszilij* cár – követte el bizalmas hívei, *Kacsolov* és *Bityjagovszkij* bojárrok segítségével. A gyermek anyját, *Iván* cár hetedik, a legfelső állami tanács, a verhovnaja дума által hivatalosan el nem ismert feleségét, *Marija Fjodorovna Nagaját* kolostorba kényszerítették. A gyermek megölését a külvilág számára véletlen balesetként jelentették, miszerint késével vagy ő saját magát, vagy játszópajtása, *Bityjagovszkij* valamivel idősebb gyermeke véletlenül megsebezte. A valós eseményt az operában *Sujszkij* meséli el a magát mind jobban örületbe hajszoló ualkodónak.⁸

Két bérgyilkost név szerint is ismer az opera világa. Az ismertebb *Sparafucile*, a *Rigoletto* szereplője. Ő az, aki a – közelebről be nem határolt idejű – XVI. századi történetben beteljesíti az apai fájdalomát kigúnyoló, a herceg megsértéséért vérpadra küldött Monterone grófnak az udvari bolondra kimondott átkát. Alvilági figura, tet-teiben segítője az érzéki csáberőt sugárzó húga, *Maddalena*. Áldozatai megunt vagy hűtlenné vált férjek, könnyű szerelemre éhes csábítók, házasságtörők. Urak és közrendűek. Nem kérdez, nem vizsgálja megkeresései hátterét. „Szolgáltat”, pénzért öl. S amit elvállal, be is végez. Mind ezt maga beszéli el a címszereplővel folytatott második felvonásbeli kettősében. Ám ez egyszer, megesik a szíve, s enged húga kérésének. Nem a csábítót, a megint álruhában hódítani induló herceget, hanem a kedvese életéért magát szántszándékkal feláldozó *Gildát*, a bolond leányát éri halálos tördőfése.

A másik hasonszőrű figura *Carlo*, a *Donizetti* és *Verdi* közötti korszak jeles operaszerzője, *Saverio Mercadante* Il bravo [ossia La Veneziana] (A bérgyilkos [avagy a velencei

nő]) című, a XVI. századi Velencében játszódó művének címszereplője. (A cím második részét napjainkban elhagyják.) Ám micsoda különbség! Itt ugyanis ismertté válik, hogy hogyan vált az egykor jobb sorsra született ifjúból fizetett bűnöző. Apját ugyanis a Tízek Tanácsa koholt váddal elfogatta, s életéért cserébe fiának az ő szolgálatukba kellett állnia. Évek telnek el, s *Carlo* rendre teljesíti megbízásait. Közben *Foscari*, egy patrícius elszette *Teodórát*, a nőt, aki annak idején *Carlo* szerelmese is volt. Most viszont megunta, s az asszony leányát, *Violetta*t szemelte ki magának. Parancsot ad *Carlónak* az asszony megölésére. A bérgyilkos azonban rájön, hogy kiszemelt áldozata az egykor körülrajongott nő, s *Foscari* kiszemelt prédája – a saját leánya. Ellenszegül, s *Teodórával* együtt megszökik. Elfogják őket, ekkor *Teodóra* megöli magát abban a reményben, hogy így *Carlót* és apját is megmentheti. Későn derül csak ki, hogy az idős ember már régen meghalt a börtönben.⁹

Mercadante igen termékeny operaszerző volt. Ma 61 színpadi művét tartja számon a zenetörténet. Többségük történelmi témát dolgoz fel, de az Il giuramento (Az eskü) és az előzőekben ismertetett Il bravo kivételével jó ideje kuriózumként sem szerepelt a színpadokon. Napjainkban azonban operái sorra ébrednek Csipkerózsika-álmukból, s kerülnek hang- és képhordozókra is hozzáférhetővé.¹⁰ Az Il bravo zenei értékei ellenére aligha lesz közönségkedvenc. Története ugyanis meglehetősen kusza, zavaros. Sok benne az utalás, a néző képzeletére bízott részlet.

Áttekintésünk korántsem teljes. Bepillantást kívánt nyújtani a színi világ egy olyan szegletébe, ami általában nem kerül az érdeklődők látókörébe. Vannak szereplők – kézművesek, a polgárság képviselői, a különféle uralkodók, hadvezérek, családanyák és háziasszonyok, akik a történelem magától értetődő résztvevői. A társadalom egyes korok kitermelte sajátos alakjai – pl. a vándor énekmondók, kincskeresők, kalózok, a lét periferiájára szoruló, a másokon megtollasodók – azután idővel eltűnnek az élet színpadáról, vagy – átmentik magukat a következő korokra is. Legfeljebb ott más lesz a nevük. Tempora mutantur, nos et mutamur in illis. Azaz változnak az idők és vele változunk mi is. De vajon biztos ez a változás?

IRODALOMJEGYZÉK

1. Demimonde [online]. Wikipedia, 2023. 03. 26. <https://en.wikipedia.org/wiki/Demimonde> (megtekintve: 2023. 08. 14.)
2. The Lady of the Camellias. Wikipedia, 2023. 07. 23. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Lady_of_the_Camellias (megtekintve: 2023. 08. 14.)
3. Hudáky R: Eugène Ionesco: Makbett. Tanári segédlet az előadáshoz. Átrium Film-Színház, 2015. https://atrium.hu/letolt/makbett_tanari_segedlet.pdf (megtekintve: 2023. 08. 14.)
4. Johnson B: Duncan and MacBeth [online]. Historic UK, 2017. 07. 04. <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/Duncan-MacBeth> (megtekintve: 2023. 08. 14.)
5. Juhász P: Lucrezia Borgia mítosza. Múlt-kor történelmi magazin, 2021. nyár
6. Tarján MT: Lucrezia Borgia halála. Rubicon online. <https://rubicon.hu/kalendarium/1519-junius-24-lucrezia-borgia-halala> (megtekintve: 2023. 08. 14.)
7. Kovács D: Tiszteli az embert, nem való ilyen királynak! – A nyíregyházi Don Carlosról [online]. Vörös postakocsi on-line, 2018. 04. 09. <https://avorospostakocsi.hu/2018/04/09/tiszteli-az-embert-nem-valo-ilyen-kiralynak-a-nyiregyhazi-don-carlosrol> (megtekintve: 2023. 08. 14.)
8. Winkler G: Oroszország, 16. század, cárok és ál-cárok (in: Winkler G: Opera. Királyok, hadvezérek, történelem. Holnap Kiadó, Budapest, 2022), pp. 144-156.
9. Saverio Mercadante: Il bravo (1839) [online]. Phil's Opera World, 2019. 08. 26. <https://philsoperaworld.blog/2019/08/26/saverio-mercadante-il-bravo-1839> (megtekintve: 2023. 08. 14.)
10. Saverio Mercadante. Wikipedia, 2023. 07. 22. https://en.wikipedia.org/wiki/Saverio_Mercadante (megtekintve: 2023. 08. 14.)

Ez a mű a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek
megfelelően felhasználható.

